

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 135-148, March 2013

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNİN HRİSTİYAN DİN EĞİTİMİNE YANSIMALARI VE BİLİMSEL DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMI

*THE REFLECTIONS OF RELATIONS BETWEEN SCIENCE AND RELIGION ON
CHRISTIAN RELIGIOUS EDUCATION AND SCIENTIFIC RELIGIOUS
EDUCATION APPROACH*

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇEKİN

Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü

Abstract

The conflict between science and religion, traces back to Enlightenment, Renaissance and Reform times, has played important role in becoming western societies secular is. The conflict on relation between the two field has been done in terms of religion has some contradict aspects, especially in doctrine, metaphysics and methodology, with science. Besides, this continual conflict among the intellectual and scientists has been spread out educational area and then whether religious education has some patterns conflicting science education or not, has been another debate. The basic question about the issue is that 'Is religious education compatible with science education? As a way of reconciling science and religious education, the scientific religious education approach has come to the fore. The scientific religious education approach proposed comprehending religion in phenomenological way and moral education excluded basic doctrines and metaphysics of religions. In the other hand, religious education approach in Turkey takes into consideration science and scientific thought, it scientifically evaluates religion in curriculum development, it includes moral education in religious education and it considers Islam supports science and scientific thoughts. In this context, it has been said that scientific religious education approach has some similarities to the religious education

approach in Turkey, but from many points the two approaches are different in many high in rates.

Key words: Science, religion, science education, Christian religious education, scientific religious education approach

Öz

Günümüz batı toplumlarının seküler bir anlayışı benimsemelerinde kökleri Aydınlanma, Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan bilim ve din arasındaki tartışma önemli rol oynamıştır. Bu iki alan arasındaki ilişkinin niteliği üzerine yapılan tartışmalar dinin doktrinsel, metafiziksel ve metodolojik-yaklaşımsal yönlerinin bilim ve bilimsel düşünceyle uyumsuzluk içinde olduğu ekseninde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra entelektüel ve bilimsel çevrelerde süregelen bu tartışma eğitim alanına da yansıyor, okullardaki din eğitimi anlayış ve uygulamalarının da bilimselliğe ve bilim eğitimine aykırı unsurlar içerip içermediği konusu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu konudaki en temel soru ise 'bilimsel anlayışın gelişmesinde din eğitimi engel midir?' sorusudur. Bu soru karşısında din ve bilim eğitimi uzlaştırma çabası olarak bilimsel din eğitimi yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Bilimsel din eğitimi yaklaşımı, fenomenolojik bir tarzda dine yaklaşmayı ve dinlerin temel doktrinleri ile metafizik unsurlarını dışlayan bir ahlak eğitimi öngörmektedir. Diğer taraftan ülkemizdeki din öğretimi yaklaşımı; bilimi ve bilimsel düşünceyi önemseyen, öğretim programlarının geliştirilmesinde dini ve dinsel muhtevayı bilimsel bir çerçevede değerlendiren, ahlak eğitimine din eğitimi ve öğretimi içerisinde yer veren, İslam'ın bilimi ve bilimsel düşünceyi desteklediği savunan bir din eğitimi yaklaşımına sahiptir. Bu bağlamda bilimsel din eğitimi yaklaşımının ülkemizde uygulanan din eğitimi ve öğretimi ile bazı noktalarda benzerlikler gösterdiği görülmekle beraber farklı açılardan büyük oranda ayrılan bir çerçevenin varlığı ortadadır.

Anahtar sözcükler: Bilim, din, bilim eğitimi, Hıristiyan din eğitimi, bilimsel din eğitimi yaklaşımı

Giriş

Bilim ile din arasındaki ilişkinin niteliği tarihsel süreçte sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Batıda bu tartışma bir çatışmaya dönüşmüş ve Aydınlanma, Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte birçok fikir akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Felsefe ve fikir alanındaki bu çatışma sürecinde Natüralizm, Materyalizm ve Pozitivizm gibi düşünce akımları ile güçlenen bilimsel düşünce hâkimiyetini ilan ederken, dini alanı zayıflamış ve batı toplumları hızlı bir sekülerleşme sürecine girmiştir (Akyürek, 1994).

Bu süreçte konu ile ilgili yapılan tartışmalar eğitim alanına da taşınmış, bilim eğitimi ve din eğitiminin okullarda aynı anda verilmesinin öğrencileri nasıl etkileyeceği konusu sorgulanmaya başlanmıştır. Bilim eğitiminde nedensellik ilkesini

kazanan bir öğrenci aynı yaklaşımı din eğitiminde doktrinasyon yöntemi içinde kaybedebilir mi? Bilimin gelişmesini sağlayan şüphecilik, din eğitiminde öğrencileri olumsuz etkiler mi? gibi sorular gündeme gelmiş ve “öğrencilerde bilimsel anlayışın gelişmesinde din eğitimi engel midir?” temel sorusu eğitimciler arasında yoğun olarak tartışılmıştır.

Bilimsel bilgi birikiminin öğrencilere aktarılmasının yanında daha önemli olarak bilimsel düşünceyi ve bilim mantığını öğrencilerin kazanmasını hedefleyen bilim eğitimi ile dini inanç ve dogmalar çerçevesinde oluşturulan din anlayışının öğrencilerde yerleşmesini amaçlayan doktriner din eğitiminin öğretim sürecinde nasıl bir arada sunulacağı önemli bir problem alanı olarak görülmüştür.

Bu çerçevede bilim eğitimi ile din eğitimi uzlaştırma çabası olarak bilimsel din eğitimi yaklaşımı göze çarpan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel din eğitimi yaklaşımı, fenomenolojik bir şekilde din ve eğitime yaklaşmayı, dinlerin temel doktrinleri ile metafizik unsurlarını geri plana alan bir ahlak eğitimi öngörmektedir. Bu yaklaşımda bilim eğitimi ile zıtlaşan noktalar öğretim içeriğinde geri planda kalmakta, çoğulcu ve kapsayıcı bir şekilde din hakkında öğrencilerin bilgilenmesi hedeflenmektedir.

Bu makalede bilim-din çatışmasının doktrinsel, metafiziksel ve metodolojik-yaklaşımsal yönleri tartışıldıktan sonra problemin Hristiyan din eğitimi alanına yansımaları ortaya koyulmuştur. Ayrıca, makale içerisinde doktriner din eğitiminin bilim eğitimi ile nasıl uyumlu hale gelebileceği konusunda bilimsel din eğitimi yaklaşımının bazı önerileri aktarılmış ve bu öneriler ülkemizdeki din eğitiminin niteliği çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bilim ve dinin bir çatışma alanı olarak görülmesinde dinin doktrinsel, metafiziksel ve metodolojik-yaklaşımsal yönlerinin bilim ve bilimsel düşünceye aykırı unsurlar içerdiği düşünceleri yatmaktadır. Bu düşünceler karşısında dinin bilimsel bakış açısıyla açıklanamayacağı ve her iki alanın çatışan alanlar olarak değil, farklı alanlar olarak düşünülmesi gerektiği düşünceleri ise bilim ile dini uzlaştıran değerlendirmelerdir. Bu konuda bilimselliğin eğitim kurumlarında doktriner din eğitimi ve din eğitiminde doktrinasyon mantığı ile çeliştiği de dile getirilmiştir. Bu konuda ise din eğitimi ile bilimsel anlayışın çatışmayacağı bir zemin oluşturma çabası olarak bilimsel din eğitimi yaklaşımı bir çözüm önerisi olarak ortaya atılmıştır. Genel çerçevede ifade edilen bu problematik konular temel anlamda bilim ve din ilişkisi tartışması ile başlamıştır.

1. Bilim ve Din İlişkisi

Bilim ve din arasındaki ilişkinin niteliği ile ilgili tartışmalar temel olarak bilim ve dinin zıt olduğu ile bilim ve dinin uzlaşabilecek alanlar olduğu şeklinde ikiye ayrılarak incelenebilir.

1.1 Bilim ve Din Birbirine Zıttır.

Bilim ve din alanındaki mücadelenin tarihini 18. asırdan başlatmak mümkündür. Bu asırda pozitivist düşünceye sahip kişiler tarafından ortaya atılan temel iddia şudur: "Dini inanç ve uygulamalar ilkel, bilim öncesi ve irrasyonel düşünceye dayanmaktadır." Bu temel iddia ise şunları içermektedir: (1) bilim ilerledikçe, din kaçınılmaz olarak gerilemek zorundadır, (2) eğitim seviyesi yükseldikçe bireyler, daha az dindar olup, inanç temelli konularda daha şüpheli olacaktırlar, (3) dini gruplara katılım, genellikle dini telkinin veya anormal bir psikolojinin sonucudur (Stark vd., 1996: 433).

Bilim ve din çatışması ile ilgili bu varsayımlarda ortaya çıkan hususlar, her iki alanın birbirine karşı ve alternatif alanlar olduğu, gerçekliğin farklı şekilleri ile ilgilendiği, aralarında bir ayrışmanın zorunlu olduğudur. Bilim nedensellik ile ilgilenirken, din anlam üzerinde durmaktadır. Dinin ilgilendiği dünya doğaüstü ve subjektif bir özelliğe sahip iken, bilim somut ve objektif bir gerçeklikten hareket etmektedir (Denkel, 1984). Bu bağlamda bilim ve din birbirine zıt alanlardır ve bu iki alanın ayrışması zorunludur.

Bilim ve dinin birbirinden farklı alanlar olarak inşa edilmesi, Descartes, Bacon ve Newton'unun düşüncelerine dayanmaktadır (Stenmark,1991). Modern dönemde bilime temel karakterini, bu düşünürlerin mekanik ve statik evren tasarımı vermiştir. Bu tasarımında alem, determinist bir alandır ve açıklanabilir olan bir yapı içine, Tanrı kavramı dahil edilmemektedir. Ayrıca, dini düşünceyi bilimsel alandan ayırma girişimini sistemleştirenlerin başında Immanuel Kant gelmektedir. Kant dini, pratik aklın alanı olarak gördüğü ahlakla sınırlamış ve bilim ile din arasında bir mesafe koymuştur. Bu tutum, dinin bilgi zemininde ve bilimsel bir içerikle tanımlanmasını engellemiştir. Bu iki alanı yalıtma düşüncesi, birbirinden tamamen farklı iki otonom alan yaratma amacını taşımaktadır (Düzgün, 2006: 53-54). Bilim ve din arasındaki bu ayrışmanın zorunluluğunun temellendirilmesinde dinin doktrinsel, metafiziksel, metodolojik ve yaklaşımsal olarak bilim ile uyuşmayan yönleri ön plana çık(arıl)mıştır.

Doktrinsel Uyuşmazlıklar

Doktrin; kendine özgü özellikler taşıyan ve düzenli bir görüşü oluşturan ilke, öğreti ve dogmaların bütünü demektir (Doğan, 2011). Özellikle Evrim Teorisi, bilim ve din çatışmasında önemli bir doktrinsel tartışma noktasıdır. Din evrimi tamamen reddetmekte, bilim ise evrimin doğal bir süreç olarak var olduğunu savunmaktadır. Din-bilim arasında önemli bir çatışma noktasını oluşturan bu teorinin teolojik olarak yorumlanmasının zorluğu ve yaratılışın bilimsel olarak açıklanmasının imkânsızlığı, her iki alanın yaklaşmasını mümkün kılmamaktadır (Mahner ve Bunge, 1996: 101-102). Bilim ve din arasındaki bir diğer doktrinsel uyumsuzluk, dinin kaynağı konusudur. Bilim, dini ilkçağlardaki insan topluluklarının doğa karşısında ürettikleri ilkel bir düşünce tarzı olarak görmektedir. Bilim bu varsayıma dayanak olarak da tarihteki her milletin ayrı bir dine sahip olmasını göstermektedir. Bilime göre her

toplumun ayrı bir dini inanışa sahip olması, bu toplumların dinlerini kendilerinin tasarladığını göstermektedir (Comte, 1896: 554).

Metafiziksel Uyuşmazlıklar

Günümüz bilim dünyasında pozitivizm, natüralizm ve materyalizm gibi fikir akımlarının görüşleri kabul edilmektedir ve bu akımlara göre metafizik konuların açıklanması ve kabul edilmesi mümkün değildir (Arslan, 1994: 27; Randall ve Buchler, 1982: 69-70). Dinin büyük çoğunluğunu ise metafizik konular oluşturmaktadır. Melek, şeytan ve öteki dünya gibi dinin metafizik unsurlarının bilimsel anlayış içerisinde değerlendirilmesinin mümkün olmaması, bilim ve din arasında önemli bir uyumsuzluk alanı ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda bir uzlaşma arayışı içerisinde bilimin nasıl bir tavır takınacağı, dinin metafizik yönünün kabul edilip edilemeyeceği dahi tartışılmıştır. Bilim adamlarının minimum seviyede bile metafiziği kabul etmeleri durumunda, doğa ve doğaüstü arasındaki ilişki hakkında bilim mantığı içerisinde nasıl, nerede ve ne zaman gibi soruların cevaplanması gerekecektir. Bu durum karşısında bilim adamları ya Natüralizmi ve Materyalizmi kabul ederek metafiziği tamamen reddedecekler ya da maddenin kendisinin etkisiz olduğu ve ona şekil verenin Tanrı olduğu fikrini savunan Occasionalizmi benimseyecekler ve dolayısıyla dini metafiziği kabul etmiş olacaklardır (Wallace, 1966: 264-265).

Metodolojik ve Yaklaşımsal Uyuşmazlık

Bilimsel yöntem, nesnel ve tarafsız bir şekilde doğal olay ve olguları gözleme, test etme ve elde edilenler üzerinde deneyler yapmayı gerektirmektedir (Warburton, 2000). Bu açıdan dinsel alana bakıldığında doğaüstü varlıklar, dini tecrübe, mucizeler ve öteki dünya gibi dini konuların bilimsel metod ve yaklaşımlar çerçevesinde test edilmesinin zorluğu ortadadır. Bunun yanı sıra dinin çoğunluğu soyut bir yapı arz etmektedir. Bilim ise somut gerçekler ile ilgilenmesi sebebiyle soyut konular hakkında bir değerlendirme yap(a)mamaktadır (Bolay, 2004, 100). Ayrıca din subjektif bir yapıya sahipken, bilim objektif ve nesnel bir özelliktedir. Dini bilgi sahaları olan vahiy, ilham ve sezgi test edilmesi mümkün olmayan subjektif bilgilerdir ve bunlar bilimsel yaklaşıma göre geçersiz sayılmaktadır. Bunlara ek olarak yaşadığımız dünyada çeşitli dinlerin ve bu dinler içerisinde farklı yorumların var olması dinin subjektif yönünü ortaya koymaktadır. Bilimin ortaya koyduğu hükümler ise tüm insanlar tarafından aynı şekilde kabul edilen nesnel bilgilerdir (Denkel, 1984). Subjektiflik ve objektiflik arasındaki zıtlık hali gibi metodolojik-yaklaşımsal olarak bilim ve din de bir uyumsuzluk içerisinde dir.

1. 2. Bilim ve Din Birbirine Zıt Değildir.

Bilim ve din arasında uyumsuzluğun olmadığı düşüncesine geldiğimizde bu iki alanın farklı alanlar olarak düşünülmesinin gerektiği, farklı alanlar arasında da bir zıtlık ya da uyumsuzluk aranmak yerine farklılığın aranmasının doğru bir yaklaşım olacağı savunulmaktadır. (Martin, 1997). Buna göre bilim farklı ilke, prensip ve

metotlara sahip, somut gerçeklik ile ilgilenen bir uğraş alanı iken, din gerçekliğe farklı perspektiften bakan değişik bir anlam çerçevesine sahiptir.

Doktrinsel Uyuşmazlığa Getirilen Eleştiriler

Bilim ve din arasındaki doktrinsel farklılık unsurları kutsal metinlerin yorumlanması ile ilgilidir. Kutsal metinler içerisinde bilimsel olarak açıklanamayan konular var olmakla birlikte kutsal metinlerin tamamının bir uyuşmazlığı doğurduğu söylenemez. İncil’de modern bilim tarafından kabul edilen birçok gerçeğin yer alması, tamamıyla bilimin ve dinin zıt olduğu görüşünü çürütmektedir (Poole, 1996: 167). Din-bilim çatışmasını savunanlar İncil’den metafizik alanla ilgili belirli ayetleri seçerek din ve bilimin uyuşmazlığını temellendirmeye çalışmaktadır. Buna karşılık İncil’e önyargısız olarak bakıldığında bilimi teşvik eden ve bilimle örtüşen ayetlere de rastlanmaktadır (Turner, 1996: 156). Ayrıca, dinin mitolojik yönünü tarihi efsanelerle aynı kategoride değerlendiren bilimsel yaklaşıma karşı olarak İncil’deki bazı olayların tarihi gerçekler ile uygunluk gösterdiği ve dinin mitolojik yönünün tamamıyla bilim dışı olmadığı görülmektedir (Woolnough, 1996: 177).

Metafiziksel Uyuşmazlığa Getirilen Eleştiriler

Bilim ve dinin metafiziksel alanda çatışmayacağını iddia edenler, bu iddialarını temellendirmek için dilsel bir tahlile girişmekte, farklılık ile uyuşmazlık kelimelerinin ayrı anlama gelen sözcükler olduğunu ifade etmektedir (Düzgün, 2006: 55). Bu çerçevede doğüstü varlıklar, mucize vb. konular, bilimsel bir kategoride düşünülmemeyen, sadece dini alanda bir referansa sahip olan konulardır ve bunlar bilime zıt değil, bilimsel alanın dışındaki unsurlardır. Bu bağlamda her bilgi alanının kendine özgü farklılıkları vardır ve farklı alanları karşılaştırmak suretiyle bir uyuşmazlık aramak doğru değildir (Poole, 1996: 168). Mucizenin bilimsel olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı konusunda da bilimin inceleme alanının somut doğa olayları olduğu, mucizenin ise soyut, doğüstü bir olgu olduğu, bilimin mucize gibi soyut ve doğüstü olaylar hakkında varsayımlar öne süremeyeceği savunulmaktadır (Poole, 1996: 169). Metafiziksel uyuşmazlık ile ilgili bir diğer yanlış nokta ise Natüralizm ve Materyalizmin bilimin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesidir. Geçmişten günümüze bilime değişik zamanlarda farklı fikir akımları hâkim olmuştur. Bilim ilerledikçe bilimin felsefi yanı da değişmektedir. Bu değişime karşı metafiziğe sadece natüralist ve materyalist pencereden bakmak doğru değildir. Bu çerçevede metafiziksel olaylar hakkında bilim ve dinin çatıştığını savunmak yersiz ve yanlıştır. Çünkü her iki alan farklı bir anlam ve referans sistemine sahiptir ve bu iki alan ayrı olarak düşünülmesi, bir uyuşmazlık değil farklılık aranmalıdır (Settle, 1996: 127).

Metodolojik ve Yaklaşımsal Uyuşmazlığa Getirilen Eleştiriler

Metodolojik ve yaklaşımsal olarak bilim ve din arasında bir çatışma aramak dine tek boyutlu bakmaktır. Bu bakış açısıyla dinin soyut konularının anlaşılması mümkün değildir. Bilimsel perspektifte var olan sebep-sonuç ilişkisini, metafizik ve soyut özelliğe sahip olan dini konulara uygulamak yanlıştır. Bu noktada yapılacak olan

bilimsel yöntemler yerine dini konuların, tarihsel inceleme kriterleri çerçevesinde değerlendirilmesidir (Woolnough, 1996: 178). Kutsal metinlerde yer alan olaylar tarihsel yöntemle incelendiğinde bilimsel gerçeklikleri ortaya çıkacaktır. Bu noktada uygun inceleme ve analiz yöntemini kullanmak doğru sonuçlara ulaşma açısından önemlidir (Poole, 1996: 169). Din ve bilimin birbirine zıt alanlar olduğunu savunanlar konuyu sadece bilimsel çerçeveden değerlendirmekte, önyargılı bir şekilde her türlü dini konuya doğruluk ihtimali vermeden yanlış bir yargılama örneği sunmaktadır (Settle, 1996: 127). Ayrıca, bu kişiler görüşlerini Galileo ve Darwin gibi bilim ve dinin zıt olduğunu düşünen birkaç bilim adamına dayandırmaktadır. Buna karşın Maxwell ve Einstein, fiziksel gelişmelerle Hristiyan teolojisinin benzerlikler gösterdiğini dile getirmektedir (Turner, 1996: 155).

2. Bilim - Din Çatışmasının Eğitim Yönü

Bilim ve din arasındaki bu çatışmanın en önemli etki alanı eğitimidir. Eğitim bu çatışmadan direk olarak etkilenmekte, bilimsellik ve din eğitimi konusundaki tartışmalar devletlerin eğitim politikalarını belirlemede etkili olmaktadır. Yaşanan bu çatışma bağlamında bilim ve din eğitiminin okullarda nasıl olması gerektiği konusundaki tartışılmalarda öne çıkan en temel soru; “Öğrencilerde bilimsel düşüncenin gelişmesine din eğitimi engel midir?” sorusudur.

Bilim tarihi ve bilim felsefesi gibi derslerde pozitivist, naturalist ve materyalist bakış açısıyla ontolojik ve metafizik konular öğrencilerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu konular sokaktaki bir insan için önemli olmamasına karşın, bilim eğitimi açısından din eğitimi derslerinde bu konuların yer alması bir problem teşkil etmektedir. Ayrıca, devletlerdeki din eğitimi yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Bazı devletlerde bir dine veya mezhebe dayalı doktriner bir eğitim verilirken, bazılarında liberal bir din eğitimi gerçekleştirilmektedir. Dogmatik ve doktriner yaklaşım içerisinde din eğitimi derslerinde çocuklar bir dini inancı benimseme noktasına eğitilirken, liberal anlayış çerçevesinde dine insani bir olgu olarak bakılmakta, bütün dinlere karşı tarafsız ve kapsayıcı bir eğitim sergilenmektedir.¹ Bu çerçevede dogmatik bir din eğitimi yaklaşımı ile bilim eğitimi nasıl uzlaşacaktır?

Bilim Mantığı ve Hristiyan Din Eğitiminde Dogmatizm

Felsefede hüküm, nas anlamındaki Yunanca ‘dogma’ sözcüğünden gelen Dogmatizm nasçılık, kesin hükümcülük demektir. Bu tutumu benimseyenlere de dogmatik denmektedir. Dogmatizm, herhangi bir konu üzerinde bir eleştiriye girmeksizin “apaçık” doğruluğunu kabul etme veya temel ilkelerinin doğru olup

¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Hans-Georg Ziebertz, *Religious Education in a Plural Western Society: Problems and Challenges*, Empirische Theologie, Volume: 11, Piscataway, N.J.: Transaction Publishers, 2003; Robert Jackson, “Rethinking Religious Education and Plurality: Issues in Public Religious Education”, *Religion & Education*, 32 (1), 2005, 1-10; David Smith, “Christian Thinking in Education Reconsidered”, *Spectrum*, 27 (1), Spring 1995; Smith, J. V. D. (1969). *Religious Education in a Secular Setting*, Londra: SCM Press.

olmadığının analizi ile uğraşmaksızın onları peşinen benimseme demektir (Randall ve Buchler, 1982: 67-68).

Hıristiyan din eğitimi, kilisenin Hıristiyanlığını anlayan, kabul eden ve Hıristiyan imanını ve hayat tarzını benimseyen bireyler yetiştirme sürecidir (Groome, 1980: 23). Doktriner, dogmatik, tek din ve mezhebe dayanan bu eğitimin, bilim mantığı ve bilimsel yaklaşımla bazı noktalarda zıtlık oluşturduğu öne sürülmektedir. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir:

1. Hıristiyan teolojisi ile bilimin ayrıldığı noktaların başında evrim teorisinin muhafazakâr Hıristiyanlar tarafından kabul edilememesi gelmektedir. Hıristiyanlıkta en temel dini doktrinler arasında olan evrenin Tanrı tarafından yaratılışı, yeniden dirilme ve İsa'nın Meryem'den babasız olarak doğması gibi konuların evrim teorisine aykırı olması potansiyel bir uyumsuzluk örneğidir.

2. Hıristiyan teolojisinde geçen mucize örneklerinin bilimsel açıdan açıklanamayan durumlar olması da bir başka problem alanıdır. İncil'de geçen mucizevî olayların² din eğitimi derslerinde yer alması ve bunların bilim mantığı ile ilişkilendirilememesi öğrenciler açısından bir çeşit paradoks oluşturmaktadır.

3. Hıristiyan teolojisine göre İncil'deki bilgiler Tanrının mutlak olarak indirdiği değişmez ve sabit bilgilerdir. Buna karşın bilimin doğasında mutlak doğru yoktur ve bilimin doğruları yeni gelişmelerle sürekli değişmektedir (Bolay, 2004: 100). Bilgiye yaklaşım açısından da din ile bilim arasında bir zıtlık görülmektedir.

4. Bir diğer uyumsuzluk konusu da İsa'nın ahlaki olarak da insanlara model teşkil etmesidir. Bu konu ile ilgili "*Size doğrusunu söyleyeyim, yolunuzdan dönüp küçük çocuklar gibi olmazsanız, Göklerin Egemenliğine asla giremezsiniz*"³ şeklindeki ayette, kişilerin kendisinin getirdiklerine şüphe etmeden (küçük çocuklar gibi) inanması durumunda cennete girebileceği söylenmektedir. Bu ayette dile getirilen husus ile bilimsel mantık ayrıca çelişmektedir. Bilimde var olan şüphe etme, araştırma ve test etme yaklaşımı ile yukarıda geçen ayet ve benzerlerinde yer alan dini doktrinlerin sorgulanmadan kabul edilmesi bir uyumsuzluk noktasıdır (Martin, 1997: 242-243).

Bütün bu problematik konuların yanı sıra Hıristiyan din eğitimi yaklaşımı, öğrencileri çok dinli ve kültürlü dünyaya hazırlamada yetersiz oluşu noktasında da eleştirilmektedir. Öğrencileri söz konusu dünya şartlarına hazırlamak için din hakkındaki bilimsel ve deneysel yaklaşımların oluşturulması zorunludur. Din hakkındaki sosyolojik ve antropolojik yaklaşımlar ise genellikle ideoloji içermesi sebebiyle tarafsız bir din sunumu yapamamaktadır. Bu çerçevede öğrenciler için en doğru ve en uygun din eğitimi yaklaşımı, bilimsel din eğitimi yaklaşımı olmaktadır (Wren-Lewis, 1996: 185).

² Örnek olarak bkz. Mar.3:1-6, Mat. 8:1-4, Mat. 8:14-17, Mar. 5:21-43, Luk. 5:17-25.

³ Mat. 18:3.

Bilimsel Din Eğitimi Yaklaşımı ve Önerileri

Bilimsel din eğitimi yaklaşımı, doktriner din eğitiminde⁴ var olan savunmacı (confessional) anlayışa karşı ortaya atılmış, din eğitimi içerisinde bilime ve bilimsel düşünceye aykırı din(ler)in doktrinsel ve metafiziksel konularına öğretim içeriğinde yer vermeyen veya geri planda yer veren ahlak eğitimi temelli bir din eğitimi yaklaşımıdır (Martin, 1997). Bu yaklaşıma göre din eğitimi derslerinde ahlak eğitimi ön plana çıkarılmalıdır. Ahlak eğitiminde, insanlar için bir model olan İsa'nın ahlaka dönük söz ve davranışları ile İncil'de geçen ahlaki değerler, bilimsel anlayışla uyumlu bir şekilde öğrencilere doğru bir program içinde sunulmalıdır. Dinin metafizik konuları ile temel doktrinleri bu program içinde yer almamalıdır. İncil temelli bir ahlak eğitimini öngören bu yaklaşımda İncil'den seçme ayetler çerçevesinde eğitim programı oluşturulmalıdır. Ahlak eğitimi ile bilim eğitimi karşılaştırıldığında ortada herhangi bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Ahlak eğitimi, bilim eğitimi gibi değişebilirlik ve geliştirilebilirlik özelliğine sahiptir. Fakat doktriner bir din eğitiminde sorgulama ve geliştirilme söz konusu değildir (Wren-Lewis, 1996: 186).

Bilimsel din eğitimi yaklaşımı içerisinde diğer dinlerin öğretiminde, bu dinlerin doktrinleri yerine dini bakış açılarına ağırlık verilmeli, sınıflarda toplu dualar yapılmamalı ve dini obje ve sembollere çok fazla yer verilmemelidir. Bu yaklaşımda öğretim programı hazırlanırken bilime uygun olan dini bilgiler ağırlıklı olmalı ve diğer bilgiler programın geri planında kalmalıdır. Hristiyanlığın ve diğer dinlerin sosyal yaşamdaki yönü ve etkileri ön plana çıkarılmalıdır (Martin, 1997: 241).

Dersler karşılıklı konuşma ve tecrübe aktarımı şeklinde işlenmeli ve her türlü bilginin değişebileceği ilkesi daima vurgulanmalıdır. Öğretmenler, dinin deneyimsel ve duygusal yönü üzerinde öğrencilerin düşünmesini sağlamalı, dini bağlılık ve dini tecrübeyi öğrencilerin nasıl anladıkları öğretim konusu yapmalıdır. Okullarda ideolojiden arındırılmış programlar uygulanmalı ve her türlü dini ya da dindışı düşüncelere tarafsız bir şekilde programda yer verilmeli, bu düşünceler arasındaki ortak noktalar birlikte tartışılmalıdır (Wren-Lewis, 1996: 188).

Bilim-din çatışmasının Hristiyan din eğitime yansımalarının konu edinildiği bu çalışmada tartışılan konuların ülkemizde uygulanan din eğitimi açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde örgün din eğitimi, okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri (DKAB) ile yürütülmektedir. Bu derslerde bilim ve din ilişkisinin nasıl yer aldığı konusunda öğretim programları çerçevesinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Konu ile ilgili olarak İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarına bakıldığında, ilköğretim programının vizyonunda; "...iletişim kuran, sorun çözen, bilimsel düşünen, araştıran, soran, sorgulayan, eleştiren" bireylerin yetiştirilmesinin hedeflendiği ifade edilmektedir (MEB, 2010: 8). Ayrıca, söz konusu öğretim programlarının temel yaklaşımları arasında 'dinbilimsel yaklaşım'

⁴ Bkz. Tosun C. (2001). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem Yayınları, s. 134.

açıklanırken; “öğretim programları geliştirilmesinde İslam dini ve diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilginin ön planda tutulduğu, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulduğu, İslam diniyle ilgili bilgilerde; Kur’an ve sünnet merkezli, birleştirici ve herhangi bir mezhebi esas almayan bir yaklaşımın benimsendiği, bireylerin, dinî, kültürel ve ahlaki değerler hakkında doğru bilgilenmelerinin amaçlandığı ve programın doktrin (belirli bir mezhebe dayalı) merkezli bir öğretime dönüşmemesine özen gösterildiği” belirtilmektedir (MEB, 2010: 10; MEB, 2010a: 10-11). Bu ifadeler çerçevesinde; ülkemizdeki din eğitimi derslerinde bilimsel düşünen, araştıran, sorgulayan bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı, ilk ve ortaöğretim DKAB programlarının geliştirilmesinde bilimsel bir anlayışın gözetildiği ve birleştirici, kuşatıcı, doktrin merkezli olmayan, herhangi bir mezhebi hedef almayan mezheplerüstü ve diğer dinlerin öğretiminin de yapılması ile dinler açılımlı bir din eğitimi anlayışının hâkim olduğu söylenebilir.

Makale içerisinde bilim-din çatışması Hıristiyanlık örneğinde ele alınmıştır. Ancak konunun İslami Teoloji ile ilgili yönleri de bulunmaktadır. Bu ise ayrı bir çalışmanın konusudur. Fakat bu hususta Düzgün’ün şu ifadelerine yer verilebilir: “Hıristiyanlığın bilimle yaşadığı sorun hiçbir zaman İslam ve bilim arasında yaşanmamıştır. Dolayısıyla, aynı endişeden hareket ederek, din ve bilim arasını, birbiriyle ilişkisini koparak şekilde ayırmak doğru değildir. İslam ve bilim arasına bir mesafe koyma çabası, son dönemlere ait bir gayretin ürünüdür. Ernest Renan’ın Sorbonne Üniversitesinde verdiği ‘İslam ve Bilim’ başlıklı konferans, İslam dünyasında çağdaş dönemde, İslam ve bilim arasındaki ilişkinin mahiyetini belirleyen tartışmalardan birisi olmuştur. Zira Cemaleddin Afgani, Namık Kemal gibi müslüman aydınların bu konferansa verdikleri cevaplar adeta gelenekselleşmiş, ‘İslam’ın bilime ve ilerlemeye engel olmadığı’ tezi bu çerçevede savunulmaya başlanmıştır. Kur’an’ı modern bilimin verileriyle uzlaşır bir tarzda tefsir etme çabaları da aynı gayretin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.” (Düzgün, 2006: 54-55).

İslam ve bilim ilişkisi hakkında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminde öğrencilere 10. sınıf düzeyinde ‘İslam ve bilim’ başlıklı üniteye belirli birtakım bilgiler verilmektedir. Bu üniteye; *bilimin insan ürünü olduğu, İslam’da doğru bilgiye akıl, vahiy ve duyuyla ulaşılabileceği, din ve bilimin insanların mutluluğuna katkı sağladığını, İslam’ın bilimi teşvik ettiği, sorunları çözmede, doğru bilgi üretmede İslam’ın akli kullanmaya önem verdiği ve müslüman bilginlerin din bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler, matematik ve fen bilimleri gibi alanlarında da önemli katkılar sağladığı* şeklinde genel bir çerçeve çizilmektedir (MEB, 2010: 45). Ortaya koyulan bu perspektifte, ‘İslam ile bilimin uyum içerisinde olduğu’ vurgusu yapılmaktadır.

Bilimsel din eğitimi yaklaşımında ön plana çıkarılan din eğitiminin ahlak eğitimi ağırlıklı olarak planlanması hususu da ülkemizdeki din öğretiminde gözetilen bir konudur. Milli eğitim sistemi içerisinde din eğitimi, dersin adında da anlaşılacağı üzere ahlak eğitimi içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Ahlak eğitimi, tarihin tüm dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de üzerinde önemle durulan bir konudur. İlkçağ filozoflarından Platon, okulların görevi olarak gördüğü ahlak eğitimi, aklını kendisi ve diğer insanların faydasına kullanabilen vatandaşlar yetiştirme olarak

tanımlamıştır (Parlak, 2011: 42). Kirschen Baum ahlak eğitimini, insanlara iyi ahlaklı olabilmeleri için bilgi, inanç, tutum ve davranış becerisi kazandırarak ahlaklı olmayı öğretmek olarak ifade eder (Akbaş, 2008: 20). Ülkemizde ilköğretim düzeyinde ahlak öğretimi “ahlak” öğrenme alanında, ortaöğretimde ise “ahlak ve değerler” öğrenme alanında yapılmaktadır. İlköğretim DKAB öğretim programı içerisinde “ahlak” öğrenme alanına program içinde % 14.8 oranında yer ayrılmakta (MEB, 2010: 29-31), ortaöğretimde ise “ahlak ve değerler” öğrenme alanına program içinde % 17.75 oranında yer verilmektedir (MEB, 2010a: 26-27). Konu ile ilgili çalışmasında Çimen (2007: 124-125) ilköğretim DKAB programında ahlak öğretimi ile ilgili konulara yeterli yoğunlukta yer verildiğini, bu konuların öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun olduğunu ve sınıf ortamı kadar okul dışındaki etkenlerin ahlak eğitiminde önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Parlak ise (2011: 135-137) ortaöğretim DKAB programının genelinde ahlak eğitimine ayrılan yer ve verilen önemin yeterli düzeyde olduğunu, ahlak öğretiminde yenilikçi, çoğulcu bir felsefenin benimsendiğini, “ahlak ve değerler” öğrenme alanında etkili bir ahlak ve değerler eğitimi verildiğini ve bu öğrenme alanındaki ünitelerin diğer ünitelerle ilişkilendirilmesinin de faydalı olduğunu belirtmektedir.

Ahlak eğitiminin yanı sıra bilimsel din eğitimi yaklaşımında dinlerin bakış açıları ile dini bağlılığın, dini tecrübenin ve dini pratiklerin deneyimsel ve duygusal yönleri ön plana çıkarılan konulardır. Dini olgu ve tezahürleri olduğu gibi anlamayı içeren bu öneriler, fenomenolojik din eğitimi yaklaşımını anımsatmaktadır. Fenomenolojik din eğitimi yaklaşımında doktrin merkezli bir din eğitimi yerine farklı din, mezhep ve görüşleri barındıran, inanç türünün belirtilmediği çoğulcu bir din öğretimi anlayışı hâkimdir (Shepherd, 1997: 84). Bu yaklaşımında dindar Hristiyanlar değil, farklı dinlere değer veren, dinin tecrübi boyutu üzerine düşünen, genel bir din olgusu anlayışına sahip kişilerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Dinin toplumsal bir olgu olduğu, tecrübeler çerçevesinde anlaşılıp yorumlandığı ve bir dinin diğerine herhangi bir üstünlüğünün olmadığı bu yaklaşımda öne çıkan hususlardır (Shepherd, 1991: 372). Fenomenolojik din eğitimi ile bilimsel din eğitimi yaklaşımının bazı benzerlikleri barındırdığı görülmektedir. Bilimsel din eğitimi yaklaşımında doktrinler ile metafizik unsurlar dışında dinlerin sadece insani bir olgu olarak öğretim konusu yapılması, dinin tecrübi yönü daha fazla vurgulanarak farklılaşmayı doğuracak dini obje ve sembollere din derslerinde çok fazla yer verilmemesinin önerilmesi bu benzerliklere örnek olarak gösterilebilir. Fenomenolojik tarzda bir din öğretiminin ülkemizdeki din eğitiminde ağırlıklı olarak var olmamasına karşın, ilköğretim DKAB derslerinde ‘din ve kültür’ öğrenme alanı ile öğrencilerin *“dinin evrensel bir olgu olduğunu kavrayacağı, günümüzdeki dinlerin temel özelliklerini öğreneceği, ilahî dinlerin inanç ve ibadet esasları ile ahlak konusundaki ortak yanlarını ve evrensel ahlak ilkelerini fark edeceği”* ifade edilmektedir (MEB, 2010: 18). Bu öğrenme alanı ile öğrencilerin din olgusu hakkında fenomenolojik bir tarzda bilgi sahibi olmasının hedeflenmesi ile belirli bir oranda ülkemizdeki din öğretiminde fenomenolojik bir yaklaşımın sergilendiği söylenebilir.

Sonuç

Doktrinsel, metafiziksel ve metodolojik-yaklaşımsal yönleri ile Hıristiyan teolojisi örneğinde bilim-din çatışmasının ele alındığı bu makalede tartışılan konular çerçevesinde ortaya çıkan en temel sonuç; bilim ve dinin farklı alanlar olarak kabul edilmesi gerektiği, bu alanlar arasında bir zıtlık ya da uyumsuzluk aramanın doğru bir yaklaşım olmayacağı, bilim ve dinin kendine özgü kural, prensip ve referans sistemine sahip olması dolayısıyla bu iki alanın çeşitli yönleri arasında zıtlık ya da uyumsuzluk yerine farklılık aranması gerektiğidir.

Bilim ve din arasındaki ilişki geçmişten günümüze çeşitli şekillerde sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Bilim ve dinin zıt alanlar olduğu teorisini ortaya atanlar, bu iki alanında birçok açıdan uyumsuzluk içinde olduğunu dile getirmekte ve birbirleri için ve hatta toplum için riskler barındırdığını iddia etmektedirler. Diğer taraftan, bilim ve dinin bir zıtlığa sahip olmadığı düşünenler ise gerçekliğin farklı şekilleri ile ilgilenen bu iki alanın ayrı disiplinler olduğunu ve dünyayı anlama ve anlamlandırma noktasında birlikte çalışabileceğini dile getirmektedirler. Bu iki anlayış bir arada düşünüldüğünde bilimin ve dinin evren, hayat ve insan hakkındaki açıklama ve izahatlarının herhangi bir şekilde diğer alana bir müdahale olarak düşünülmemesi gerekir. Bilim kendi metodolojisi ile birtakım kuram ve teoriler geliştirmektedir. Din ise farklı kavram ve referanslara sahiptir ve bunlar bilimsel alan için bir risk oluşturmamaktadır. Bilim empirik araştırma ve gözlemlerle gerçekliği sınıflandırırken, din ahlak, inanç, dini tecrübe ve ritüelleri açıklamakla ilgilenmektedir. Bilim ile din insanı ilgilendiren bir uğraş alanı olarak insanın hayat serüveninde ortak noktalara sahip farklı disiplinler olarak düşünülmelidir.

Batının bilim-din ilişkisi hakkında net bir ayrıma gitmesini doğuran sebepler de geçmişte aranmalıdır. Ortaçağ boyunca dinin her türlü bilgi ve bilimsel gelişmeye engel olduğu dönemlerden bugüne gelen batı artık o dönemlere geri dönmeyi düşünmemekte ve bu iki sahayı her türlü alanda ayırmak istemektedir. Bu alanların başında da eğitim gelmektedir.

Günümüzde batılı ülkelerde doktriner, bir din veya mezhebe dayalı veya savunmacı nitelikli farklı din eğitimi yaklaşımlarının varlığı görülmekle birlikte din eğitimi alanında kapsayıcı ve dini çoğulculuğu dikkate alan din eğitimi anlayışlarının daha kabul gördüğü söylenebilir.⁵ Bu yaklaşımlar çerçevesinde din eğitimi anlayış ve uygulamalarında her türlü din, mezhep, dini anlayış ve dini cemaatler ya da dindışı düşünce grupları din eğitimi içinde tarafsız bir şekilde yer bulmaktadır. Batılı devletlerin bu tip bir din eğitimi anlayışına sahip olmasında günümüz dünyasında

⁵ Jackson, R. (2004). *Rethinking Religious Education and Plurality: Issues in Diversity and Pedagogy*, Falmer Press; Aşlamacı, İ. (2008). *Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adapazarı; Skeie, G. (2002). "The Concept of Plurality and Its Meaning For Religious Education", *British Journal of Religious Education*, 25(2), 47-59; Kızıltan, G. (2007). *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

kültürler arası diyalogun önem kazanması, küreselleşmenin beraberinde getirdiği şartlar ve farklı dini geleneklere ve kültürlere mensup insanların aynı eğitim kurumlarında beraber yan yana yaşamaya başlamış olmaları başta gelen etkenler arasındadır (Kızıltan, 2007: 115).

Kapsayıcı ve çoğulcu olarak nitelenen bu din eğitimi modellerinin oluşum sürecinde dinin bazı yönlerinin bilimsel mantıkla çeliştiği, din eğitiminin bilim eğitimine engel olup olmadığı sorusu da tartışılmış ve sonrasında din derslerinde ağırlıklı olarak ahlak eğitimini öngören bilimsel din eğitimi yaklaşımı ortaya konulmuştur. Bilimsel din eğitimi yaklaşımının ülkemizde uygulanan din öğretimi ile bazı noktalarda benzerlikler gösterdiği görülmekle beraber farklı açılardan büyük oranda ayrılan bir çerçevenin varlığı ortadadır. Bilimsel din eğitim yaklaşımı, fenomenolojik bir tarzda dine yaklaşmayı ve dinlerin bilime aykırı doktrinleri ile metafizik unsurlarını dışlayan bir ahlak eğitimini önermektedir. Bu eğitim yaklaşımı, dinlerin belirli öğelerini ayıklayarak sadece ahlaki nitelikler çerçevesinde bir eğitimi hedeflemektedir. Diğer taraftan ülkemizdeki din öğretimi yaklaşımı, bilim ve bilimsel düşünceyi önemseyen, öğretim programın geliştirilmesinde dini bilimsel bir çerçevede değerlendiren, ahlak eğitimine din öğretimi içerisinde yer veren, İslam'ın bilimi ve bilimsel düşünceyi desteklediğini dile getiren bir din eğitimi yaklaşımına sahiptir. Bu yaklaşımda dinin insani bir olgu olarak varlığı kabul edilmekle birlikte ülkemizin sahip olduğu dini çoğunluğun inanç, ibadet ve ahlak esaslarına ağırlık veren bir öğretim gerçekleştirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, O. (2008). "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 6, No: 16, 9-27.
- AKYÜREK, E. (1994). *Ortaçağ'dan Yeniçağ'da Felsefe ve Sanat*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ARSLAN, A. (1994). *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları.
- BOLAY, S. H. (2004). *Felsefeye Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- COMTE, A. (1896). *The Positive Philosophy*, (ed. Harriet Martineau), London: Bell.
- ÇİMEN, İ. T. (2007). *İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersi Öğretim Programında Ahlak Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- DENKEL, A. (1984). *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- DOĞAN, M. (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Yazar Yayınları.
- DÜZGÜN, Ş. A. (2006). "Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar", *Kelam Araştırmaları*, 4 (1), 51-62.
- GROOME, T. H. (1980). *Christian Religious Education: Sharing Our Story and Vision*, San Francisco: Harper Collins Publishers.

- KIZILTAN, G. (2007). *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- MAHNER, M., BUNGE, M. (1996). "Is Religious Education Compatible with Science Education?", *Science & Education*, 5, 101-123.
- MARTİN, M. (1997). "Is Christian Education Compatible with Science Education?", *Science & Education*, 6, 239-249.
- MEB (2010). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB (2010a). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- PARLAK, E. A. (2011). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Ahlak Ve Değerler Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- RANDALL, J. H. ve BUCHLER, J. (1982). *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- POOLE, M. (1996). "For More and Better Religious Education", *Science & Education*, 5, 165-174.
- SETTLE, T. (1996). "Applying Scientific Openmindedness to Religion and Science Education", *Science & Education*, 5, 125-141.
- SHEPHERD, J. (1991). "İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe Dayalı Olmayan Model)", *I. Din Eğitimi ve Din Hizmetleri Semineri*, (8-10 Nisan 1988), Ankara: DİB Yayınları.
- SHEPHERD, J. (1997). "İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı", *Uluslararası Din Eğitim Sempozyumu*, (20-21 Kasım 1997), Ankara.
- STARK, R., LAURENCE, R. I., ROGER, F. (1996). "Religion, Science and Rationality", *The American Economic Review*, 86 (2), 433-437.
- STENMARK, M. (1991). *Science and Religion: Some Historical Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press.
- TURNER, H. (1996). "Religion: Impediment or Saviour of Science", *Science & Education*, 5, 155-164.
- WALLACE, A. F. (1966). *Religion: An Antropological View*, New York: Random House.
- WARBURTON, N. (2000). *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yay.
- WOOLNOUGH, B. (1996). "On the Fruitful Compatibility of Religious Education and Science", *Science & Education*, 5, 175-183.
- WREN-LEWİS, J. (1996). "On Babies and Bathwater: A Non-ideological Alternative to the Mahner & Bunge Proposals for Relating Science and Religion in Education", *Science & Education*, 5, 185-188.